

О. Ю. Булуков, доцент кафедри криміналістики Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук

СИТУАЦІЙНА ЗАЛЕЖНІСТЬ ТАКТИЧНИХ РІШЕНЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ

Розглянуто співвідношення слідчої ситуації і тактичного рішення та залежності його від особливостей слідчої ситуації при розслідуванні злочинів. Визначено проблеми оцінки слідчої ситуації при прийнятті тактичного рішення та особливо відзначено пріоритетну роль в оцінці особи, яка проводить розслідування.

Рассмотрено соотношение следственной ситуации и тактического решения и зависимости его от особенностей следственной ситуации при расследовании преступлений. Определены проблемы оценки следственной ситуации при принятии тактического решения и особо отмечена приоритетная роль в оценке лица, проводящего расследование.

Проблема ситуаційної залежності тактичних рішень у процесі розслідування злочинів не є новою. Вчені-криміналісти досить часто звертаються до аналізу слідчих ситуацій і рішень слідчого, прийняття яких сприяє їх розв'язанню. На деякі аспекти цієї проблеми звертали увагу Р. С. Белкін, Т. С. Волчецька, А. В. Дулов, В. А. Журавель, І. А. Копилов, А. І. Нестеренко, В. О. Коновалова, В. І. Комісаров, А. М. Сербулов, В. Ю. Шепітько, але й досі відсутні фундаментальні дослідження питань, пов'язаних із прийняттям тактичних рішень у певній слідчій ситуації, яка виникає при розслідуванні злочинів.

Злочини розслідуються в конкретних умовах місця, часу й обстановки, тобто у сформованій на момент розслідування слідчій ситуації. Стосовно ситуації для зміни її в сприятливий бік слідчий обирає засоби і методи, які є в його розпорядженні. Це можуть бути кримінально-правові, процесуальні, тактичні й інші засоби і методи, використовувані слідчим для справляння впливу на слідчу ситуацію. Обрання тих або інших засобів і методів пов'язане з наявністю об'єктивних і суб'єктивних чинників, до яких відносяться місце та час проведення розслідування, механізм розвитку події, характер його відображення в навколишньому середовищі, рівень професійної підготовки слідчого, поведінки причетних до розслідування осіб¹.

Слідча ситуація – категорія постійно мінлива і процес цей є об'єктивним. Вона змінюється тому, що процесу розслідування притаманна певна активність осіб, які проводять розслідування, з виявлення слідів злочину й осіб, які його вчинили. В інших випадках ситуація змінюється у зв'язку з несвоє-

¹ Див.: Специализированный курс криминалистики (для слушателей вузов МВД СССР, обучающихся на базе среднего специального юридического образования): Учебник. — К., 1987. — С. 195.

часним проведенням слідчих і оперативно-розшукових дій, у результаті чого втрачаються докази в справі або ховається злочинець.

Слідча ситуація тісно пов'язана із тактичним рішенням, яке визначає зміст, спрямованість і тактику вчинення дій щодо її вирішення. Головною у цій зв'язці є слідча ситуація. Як слушно помітив В. І. Комісаров, «кожна слідча ситуація активно впливає на вибір тактичних засобів і систем дій для досягнення визначених цілей. Можна добре засвоїти рекомендації криміналістики <...> проте використання цих рекомендацій без урахування ситуації може призвести до нульового, якщо не до негативного результату»¹.

Ще до прийняття якого-небудь рішення слідчому необхідно пізнати слідчу ситуацію, а для цього – відтворити її у свідомості для подальшого уявного дослідження, аналізу й оцінки, тобто створити уявну модель реальної ситуації².

Таким чином, можна зробити висновок про те, що дані оцінки конкретної слідчої ситуації є основою прийняття слідчим тактичних рішень.

Розроблення систем слідчих дій і оперативно-розшукових заходів для розв'язання типової слідчої ситуації дозволяє в загальному вигляді уявити процес розслідування злочинів певного виду. З урахуванням особливостей конкретної слідчої ситуації, її специфіки визначаються послідовність проведених слідчих дій, їх мета й завдання, час, витрачений на їх проведення. Отже, конкретна ситуація та її відхилення від типової припускають прийняття нестандартних рішень, що дозволяють мінімізувати можливість настання негативних наслідків в одержанні доказової інформації.

Поняття «стандартне» або «нестандартне» рішення можна розглядати тільки стосовно чинників, що детермінують слідчу ситуацію, до яких можна віднести: наявність і характер доказової та непроцесуальної інформації, що є в розпорядженні слідчого; інтенсивність процесів зникнення доказів; характер джерел інформації (їх надійність і повнота); наявність або відсутність даних щодо підозрюваного; втручання в процес розслідування сторонніх осіб³.

Урахування названих чинників при прийнятті слідчим тактичного рішення припускає певну ситуаційність у їх виборі. Причому прийняті будуть лише ті рішення, які дадуть можливість обрати найбільш раціональні засоби і методи для виконання завдань розслідування. Зміна слідчої ситуації, що неминуче відбувається внаслідок впливу на неї, і поява іншої ситуації призводять до появи певної варіантності рішень, прийняття яких знову змінює ситуацію.

Процес взаємного впливу слідчої ситуації і тактичного рішення неминуче приводить розслідування на нову стадію, що характеризується більшим обсягом доказової інформації. В основі цієї взаємодії лежить розумова діяльність слідчого, спрямована на аналіз і оцінку сформованої слідчої ситуації, прогнозування її розвитку.

¹ Комісаров В. И. Теоретические проблемы следственной тактики. — Саратов, 1987. — С. 86–87.

² Див.: Волчецкая Т. С. Криминалистическая ситуалогия: Монография / Под ред. Н. П. Яблокова. — Калининград, 1997. — С. 177.

³ Див.: Волчецкая Т. С. Вказ. праця. — С. 178.

Прогнозування є невід'ємною частиною інтелектуальної діяльності слідчого при виборі тактичного рішення. У розумовій діяльності слідчого прогнозування подальшого перебігу розслідування або виконання конкретної слідчої дії може здійснюватися тільки після того, як буде проаналізована й оцінена слідча ситуація. Отже, прогнозування формує і визначає спрямованість тактичного рішення в слідчій ситуації.

У криміналістичній літературі розрізняють стратегічне, тактичне й індивідуальне прогнозування. Перше пов'язане з перспективами розслідування та судового розгляду справи в цілому, забезпеченням планування, визначенням можливих варіантів розвитку слідчих ситуацій; друге – із прогнозуванням результативності запланованих тактичних операцій, слідчих дій і прийомів з метою вирішення тактичних завдань у конкретних ситуаціях розслідування; третє спрямоване на прогнозування можливої поведінки осіб на досудовому слідстві, можливості місця і часу вчинення нового злочину й ін.¹ Кожний з названих видів прогнозування припускає вирішення завдань певного рівня і відповідно вибір рішення, найбільш оптимального у сформованій ситуації. Проте стосовно теми дослідження має значення лише друге і в дечому третє із видів прогнозування щодо тактики слідчих дій і можливої поведінки осіб у певній ситуації, які впливають на вибір тактичного рішення.

У зв'язку з тим, що тактичне рішення має важливе значення для розвитку слідчої ситуації, доцільно розглянути питання щодо керуючого впливу слідчої ситуації на тактичне рішення та її оцінки при підготовці до прийняття тактичного рішення.

Керуючий вплив слідчої ситуації можна визначити як об'єктивно існуючу залежність певного тактичного рішення від індивідуальних особливостей слідчої ситуації. Зазначена обставина підтверджується тим, що характер слідчої ситуації визначається сукупністю багатьох чинників, зміст і сполучення яких завжди індивідуальні та в кінцевому результаті тісно пов'язані з особливостями розслідуваного злочину. Слідча ситуація містить у собі відповідний інформаційний потенціал, який дозволяє слідчому визначити оптимальні шляхи, засоби і прийоми розслідування. Через те, що слідчі ситуації постійно змінюються, виникає необхідність у застосуванні різних тактичних засобів і прийомів при проведенні слідчих дій, визначенні виду, їх змісту і спрямованості, а тобто у формуванні й організації тактичних рішень.

На думку І. А. Копилова, формування й організація тактичного рішення в конкретній слідчій ситуації здійснюються в декілька етапів:

1) виникнення необхідності в прийнятті та реалізації тактичного рішення. Тут оцінка ситуації дозволяє виділити «слабкі місця» розслідування, визначити спрямованість, кінцеву мету, а частково – вид і зміст тактичного рішення;

2) етап розроблення й остаточного прийняття рішення – слідчий, виходячи з оцінки слідчої ситуації, підбирає засоби тактичного впливу, намічає час його справляння, спосіб фіксації тощо;

¹ Див.: Журавель В. А. Проблеми теорії та методології криміналістичного прогнозування. — Х., 1999. — С. 269–270.

3) етап реалізації намічених заходів з осмисленням слідчої ситуації, що змінюється, а отже й ефективної програми дій¹;

4) етап оцінки результатів зробленої роботи¹.

Інформаційна наповненість кожної із зазначених груп на різних етапах розслідування змінюється в позитивний бік. Ці зміни вносяться за рахунок одержання нової інформації в процесі реалізації тактичних рішень, що збільшує змістовну базу слідчої ситуації та підвищує її значущість.

І. А. Копилов розглядає проблему оцінки слідчої ситуації при підготовці тактичного рішення як таку, що може бути здійснена у два способи. При цьому він підкреслює специфіку слідчої ситуації, яка, на його думку, зумовлена складністю структури тактичного рішення, різноплановістю його компонентів; динамічністю слідчої ситуації; взаємним впливом елементів слідчої ситуації; особливою важливістю оцінки елементів слідчої ситуації у зв'язку з різноманітністю видів і форм тактичних рішень. Дослідник убачає перший спосіб у постійному і всебічному урахуванні всіх змін кожного компонента ситуації, незалежно від того, яке саме рішення підготовлюється.

Другий спосіб оцінки слідчої ситуації полягає в першочерговому й максимальному повному аналізі елементів слідчої ситуації, які є визначальними для підготовки тактичного рішення. Цей спосіб дозволяє досягти більших позитивних результатів, ніж перший².

На наш погляд, при підготовці тактичного рішення важливою може бути як динаміка змін компонентів ситуації, так і аналіз її основних елементів, тому розділяти оцінку на два окремі способи недоцільно.

Головна роль в оцінці належить слідчому, його досвіду, правовим знанням, здатностям до аналітичної діяльності³. Сприймаючи слідчу ситуацію і зміни, що настають, слідчий визначає її найбільш важливі елементи, які є основними для підготовки тактичного рішення.

До обсягу оцінки можна віднести слідчу ситуацію в цілому або її елементи, що мають тактичне значення. В основі оцінки лежить показник ставлення суб'єкта до об'єкта, тобто те ж, що й при оцінці доказів: правові, філософські знання, професійні якості й особистий досвід слідчого. Об'єктивність оцінки багато в чому залежить від критичного ставлення суб'єкта до рівня своїх знань.

Розглядаючи осіб, які можуть оцінювати сформовану слідчу ситуацію, можна умовно розділити їх на дві групи: тих, хто може приймати тактичні рішення (слідчий, дізнавач, особи, на яких покладено функції розслідування), і тих, хто може оцінювати ситуацію, але не уповноважений приймати тактичні рішення внаслідок свого процесуального становища (захисник, обвинувачений, потерпілий, підозрюваний, свідок).

Акцентування уваги на особах, що оцінюють слідчу ситуацію, але не приймають тактичних рішень, необхідно у зв'язку з тим, що вони хоча й не приймають рішення, але можуть здійснювати протидію при розслідуванні.

¹ Див.: Копылов И. А. Следственная ситуация и тактическое решение. — Волгоград, 1988. — С. 15.

² Див.: Копылов И. А. Вказ. праця. — С. 16.

³ Див.: Дулов А. В., Нестеренко А. И. Тактика следственных действий. — Мн., 1971. — С. 23–24.

Реальна або можлива протидія зазначених осіб має враховуватися при виборі тактичного рішення і його прийнятті.

Вирішення будь-якого тактичного завдання на практиці припускає необхідність діяти певним, упорядкованим чином. За аналогією можна стверджувати, що існує подібність між загальним напрямком у вирішенні будь-якого тактичного завдання і тактичним прийомом як найбільш доцільним способом дії слідчого. Однак прийняття тактичного рішення в слідчій ситуації не можна пов'язувати тільки з реалізацією тактичних прийомів, воно в багатьох випадках визначає також тактику розслідування. Це можна простежити, досліджуючи поняття «слідча ситуація» і «ситуація процесуальної дії», які не є тотожними. Ситуація слідчої дії має відносно самостійність, обумовлену специфікою та межами процесуальної дії. За обсягом понять ситуація слідчої дії є ситуацією меншого ступеня спільності порівняно зі слідчою ситуацією. Водночас ситуація процесуальної дії структурно входить до слідчої ситуації та є її складовою частиною¹.

Тактичне рішення, спрямоване на реалізацію тактичних прийомів, приймається в ситуації однієї слідчої дії для одержання доказів і тим самим – на розширення інформаційної складової слідчої ситуації. Виникає питання про можливість прийняття тактичного рішення поза межами слідчої дії. Відповідь на нього можна знайти, розкриваючи сутність тактичної операції як поєднання однойменних або різнойменних слідчих дій, оперативно-розшукових, організаційних заходів, спрямованих на виконання проміжного завдання розслідування в даній слідчій ситуації², проведення якої здійснюється на підставі рішення слідчого. З огляду на те, що тактична операція є категорією криміналістичної тактики, котрій притаманні такі ознаки, як наявність мети, завдання, яке необхідно вирішити за допомогою певної сукупності тактичних засобів,³ можна стверджувати, що вона проводиться на підставі прийняття тактичного рішення.

Однак не можна обмежити віднесення до розряду тактичних тільки рішення щодо реалізації тактичних прийомів і рішення про проведення тактичних операцій. Змінити слідчу ситуацію, на нашу думку, можна й іншими рішеннями, які спрямовані на розв'язання тактичних завдань розслідування та реалізуються засобами криміналістичної тактики. Прикладом цього може бути прийняття слідчим рішення про перенесення проведення обшуку при розслідуванні розкрадання на подальший період розслідування. Своє рішення слідчий побудував на інформації, що обвинувачений знав про обшуки на початковому етапі розслідування таких злочинів і тому вжив заходів щодо приховання цінних речей. Рішення, прийняте слідчим, було вірним. Приховані цінності через місяць були повернені в дім обвинуваченого у зв'язку з тим, що він розраховував, що в його домі обшук вже проведений не буде⁴.

¹ Див.: Шенітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз): Монографія. — Х., 2007. — С. 140.

² Див.: Шенітько В. Ю. Вказ. праця. — С. 179.

³ Див.: Дулов А. В. Тактические операции при расследовании преступлений. — Мн., 1979. — С. 43.

⁴ Див.: Коновалова В. Е., Сербулов А. М. Следственная тактика: принципы и функции. — К., 1983. — С. 68.

Будучи за своєю суттю рішенням процесуальним, проведення обшуку в інший час було тактично обґрунтованим, стратегічно важливим і таким, що мало у своїй основі тактичне начало. У цьому разі можна з впевненістю говорити, що таке процесуальне рішення в реальності є тактичним.

Аналіз слідчої ситуації, збирання і оброблення інформації щодо неї призводять до вибору мети, на досягнення якої спрямовується тактичне рішення¹. Досягнення мети розслідування можливо за умови, що слідчий вмie аналітично мислити і прогнозувати розвиток слідчої ситуації залежно від прийняття того або іншого тактичного рішення. Неправильна оцінка і, як наслідок, тактичні помилки приводять до недоліків при проведенні як окремих слідчих дій, так і слідства в цілому².

Дослідження питань ситуаційної зумовленості прийняття тактичних рішень є актуальним для розв'язання завдань, що виникають у процесі розслідування злочинів.

Міністерство юстиції України
Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса

Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ І КРИМІНАЛІСТИКИ

Збірник наукових праць

Випуск 8

Харків
«Право»
2008

ISSN 1993-0917

ББК 67.9 (4 УКР) 6

T33

Внесено до переліку наукових фахових видань
ВАК України з юридичних наук: Постанова
президії ВАК України від 08.06.2005 р. № 2-05/5

Зареєстровано Державним комітетом телебачення та радіомовлення
України (свідectво про державну реєстрацію друкованого засобу масової
інформації. Сер. КВ № 9440 від 20.12.2004 р.)

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Харківського науково-
дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса
(протокол № 10 від 29.10.2008 р.).

Редакційна колегія: М. Л. Цимбал (співголова редколегії),
В. Ю. Шепітько (співголова редколегії), Л. М. Головченко, Т. Є. Бали-
нян, Ю. М. Грошевий, Л. М. Дереча, О. Ф. Дьяченко, В. А. Журавель,
О. В. Коломійцев, В. О. Коновалова, М. С. Корчан, А. І. Лозовий,
В. О. Ольховський, М. І. Панов, О. О. Прокопенко, М. В. Салтевський,
В. М. Свищов, Е. Б. Сімакова-Єфремян (відповідальний секретар),
В. М. Сирих, О. О. Хлесткова, В. М. Шерстюк, А. С. Ячина.

Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: Збірник
наукових праць / Харківський науково-дослідний інститут судових ек-
спертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса; Національна юридична академія
України імені Ярослава Мудрого; Ред. кол.: М. Л. Цимбал, В. Ю. Ше-
пітько, Л. М. Головченко та ін. — Х.: Право, 2008. — Вип. 8. — 656 с.

Видання містить матеріали чергового, восьмого випуску збірника «Теорія та
практика судової експертизи і криміналістики». Висвітлено сучасні проблеми кри-
міналістики та найактуальніші питання провадження різних видів судових експер-
тиз і застосування спеціальних знань у судочинстві. Певну увагу приділено вдо-
сконаленню експертних методик. Надано наукові рекомендації щодо проведення
певних експертних досліджень.

Для працівників правоохоронних органів, суддів, судових експертів, науковців,
викладачів, аспірантів, студентів вищих навчальних закладів.

ББК 67.9 (4 УКР) 6

- © Харківський НДІ судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, 2008
- © Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого, 2008
- © «Право», 2008